

нещо друго, или трябва да са отношения; защото ние не открихме други видове универсалии освен тези два. И по същия начин другото нещо или група неща, което влекат след себе си индиректните отношения, може да бъде някакъв вид неща, който го има във вселената: те също така могат да бъдат или детайли, или истини, или универсалии. Но ако те са универсалии, тогава трябва също да бъдат или отношения, или свойства, състоящи се в притежаване на отношение с едно или друго нещо. В такъв случай, можем да кажем накратко, че дотук не установихме никакви други универсалии освен 1. отношения и 2. свойства, които се състоят в притежаване на отношение с едно или друго нещо. И аз искам да наблегна на това, защото въпросът, който ще поставя по-нататък, е: има ли някакъв друг вид универсалии освен тези?

Превод Милен Герганов

ДИМИТЪР МИХАЛЧЕВ /1880-1967/

Видният български философ е роден в Лозенград в занаятчийско семейство. След като завършил гимназия в Одрин, започнал да следва философия в Софийския университет, където се дипломирал през 1905 г. Една година по-късно бил изпратен на специализация в Германия и там публикувал първото си голямо философско произведение, все още непереведено на български език. През 1910 г. бил избран за редовен доцент по систематична философия в Историко-филологическия факултет, а двадесет години по-късно - и за декан на факултета. През 1923 г. бил назначен за пълномощен министър в Прага - служба, от която Михалчев се отказал поради несъгласие с правителството. След завръщането си в България през 1929 г. той основал първото по рода си списание „Философски преглед“, спряно от фашистката власт през 1943 г. От 1934 до 1936 г. той отново бил назначен на дипломатическа служба, този път като пълномощен министър в Съветския съюз. След установяване на народно-демократичната власт в България, Михалчев бил пенсиониран поради „пределна възраст“, а по-късно - идеологически разгромен след обсъждане на неговия ръкопис „Традиционната логика и нейното материалистическо обосноваване“. Основните произведения на Димитър Михалчев са „Философски студии“ /1909/, „Форма и отношение“ /1914/, „Философията като наука“ /1933/, „Записки по логика“ /1947/, „Традиционната логика и нейното материалистическо обосноваване“ /1953, ръкопис/, „Диалектика и софистика“ /1961, ръкопис/.

За настоящото издание съм избрал студията му „Към учението за относителността на истината“, публикувана в Годишника на Софийския университет през 1937 г.

КЪМ УЧЕНИЕТО ЗА ОТНОСИТЕЛНОСТТА НА ИСТИНАТА*

I. Увод

1. Макар и стар колкото самата философия, проблемът за естеството и смисъла на истината си остава и до ден днешен недостатъчно разяснен. Множество гносеологични и логически теории, в много отношения съвсем противоположни по дух и насока, водят от дълго време насам ожесточена борба по въпроса за истината. При това всеки от враждуващите лагери е въодушевен от мисълта, че настъпва най-сетне краят на онази вековна неяснота, която е погълнала толкова безплодни усилия, насочени към разясняване на наричаното от хората „истина“.

Въпреки тази борба и въпреки месианското настроение, което я разпалва, ние имаме най-разнообразни основания да смятаме, че нито една от многото теории, явяващи се днес с притезание да са дали безупречен и задоволителен отговор на Пилатовия въпрос: „Що е истина?“ - не е в състояние да преодолее затрудненията, поради които проблемът за истината изглежда толкова сложен и мъчен. А това, което прави съвременните учения за истината негодни и недъгави, е нещо общо за тях: то е еднаквата основа, върху която те са сложени. В това свое изследване ние ще се опитаме да хвърлим известна светлина върху тая основа от едно ново становище, коренно различно от гледищата на господстващите днес гносеологични и логически учения.

2. В какво се състои истината? Какво е нейното отношение към действителността? Как може да бъде разбрано „притежаването“ на истината? И най-сетне: възможно ли е да я схванем като нещо относително (релативно), по някакъв начин зависимо от познаващия човек, или пък тя е „вечна“, независима от познаващото и „притежаващото“ я съзнание, нещо безотносително (абсолютно), което като такова „важи“ за всекиго и не може да бъде за едни тъй, а за други иначе? Ето главните въпроси, около които се върти учението за истината. Тия питання ще ръководят донякъде и нашата предстояща работа. Както личи обаче от самото заглавие на това изследване, нашето внимание ще бъде насочено предимно към въпроса: относителна ли е или е абсолютна истината?

* Год. СУ. Ист.-филол. фак., 33, 1936-1937, № 1, 3-48.

3. За „относителност“ на истината се говори много, и то обикновено от хора, които слабо разбират смисъла на тази дума и изводите от това, което твърдят. Кокетирайки с факти, почерпани из областта на морала, на естетиката, на социално-икономическите и политическите отношения, някои са наклонни да поддържат, че „всичко тече“, че „всичко е подложено на вечна промяна“: няма нищо „трайно“, „постоянно“, „абсолютно“, „всичко е относително“, в това число и истината. Постъпки или деяния, които един народ смята през дадено време за „добри“ и „нравствени“, друг народ (или същият народ през друго време) определя като „лоши“ или „неприлични“. Това, което е „право“ и „добро“ за буржоата, невсякога важи и за пролетария. Ако представителите на т.нар. „австрийска школа“ в политическата икономия са убедени, че със своята теория за пределната полезност могат да осветлят научно икономическата ценност „пролетарският“ икономист е на по-друго мнение. В обясненията на австрийските теоретици той вижда само една „идеологична маска“, чрез която „буржоазно-ориентираната мисъл“ волно или неволно приковава истинския вид на обществената действителност. Прибавете към това случаите, когато човек говори: истина е, че ние имаме работа с едно „хубаво произведение на изкуството“, с една „справедлива реформа“, с една „великолепна изборна система“, с една „религиозна увереност“, и вие ще разберете от какъв род са съображенията, с които повечето от застъпниците на относителната истина крепят своята позиция.

Такива релативисти не си дават сметка, че фактите, с които работят, изразяват само различни ценения: това, което е било „вчера“, „тук“, „при едни обществени условия“ морално ценно, естетически ценно, стопански ценно, социално ценно и пр., то не ще бъде „утре“, „там“, „при други условия“ ценно. Едно е: да си познал нещо като истина, а друго е: да го цениш като „хубаво“, „добро“, „право“, „справедливо“, „скъпо“ и т.н.

Ала относителността на истината се поддържа не само от хора, които не разбират както трябва своите тези и не схващат с нужната яснота логическите изводи от тях. Относителността на истината проповядват значителни философски насоки на нашата епоха, които не се задоволяват с афоризмите на старата софистика, нито с обикновеното смесване на познаване с ценение, а се опитват чрез дълги и широки изследвания, на места твърде интересни и дълбоки, да обосноват своята главна мисъл. Достатъчно е да приведем тук ем-

пириокритицизма на Авенариус, Мах и Пецольт, релятивистичното учение на Георг Зимел, прагматизма на Джеймс, хуманизма на английския мислител Шилер, емпириомонизма на А. Богданов /взет като мним извод от диалектиката и марксизма/ - стига ни да споменем само тия философски течения /а с тях релятивизмът досежно истината далеко не е изчерпан/, за да стане явно, че в учението за относителността на истината се крие нещо сериозно, което не бива да бъде леко отминато и с което не може да не се справи желаещият да разбере основно естеството и смисъла на истината изобщо.

4. Срещу релятивизма, срещу застъпниците на възгледа за относителността на истината стоят изпречени школите на ония, които оспорват тая относителност. Те схващат истината като „абсолютна“, независима от тоя, на когото е дадена, независима от условията, при които е дадена, сиреч гледат на нея като на нещо, което си остава „истина“ и тогава, когато никой не го знае, когато никой не го притежава, съзнава или признава. Ако бе вярно, че всяка истина е относителна, т.е. днес е истина, утре може да се превърне в неистина, тогава, какво да се каже за твърдението, че $3 + 8 = 11$! Може ли някой да допусне смислено, че след 100 или 10000 години $3 + 8$ ще престане да бъде 11? Има ли народи и обществени класи, за които $3 + 8$ да прави по-малко или повече от 11 или за които сборът от ъглите на триъгълника да не е 180° , а нещо повече? Безспорни и безсъмнени истини има не само в аритметиката или в геометрията, а във всяка наука. Но, като оставяме това за по-сетне, ние можем смело да кажем, че преобладаващата тенденция във философията на нашата епоха е: да се докаже, да се обоснове, да се обезпечи „абсолютността“ на истината. Тази тенденция ние намираме у неокантианците /Коен, Наторп, Касирер, а от друга страна - Винделбанд, Рикерт, Ласк/ и у представителите на т.нар. „иманентна философия“ - Шупе, Шуберт-Золдерн, сетне у Хусерл, Майнонг и др.

5. Задачата на това наше изследване е твърде ограничена. Ние ще разгледаме преди всичко в какво се състои проблемата за истината, взета в нейното начало и в нейното общо развитие; каква връзка има тя с това, което всеки от нас определя като „действително“. Ще преминем след това към разясняване на въпроса: къде са според нас гносеологичните източници на възгледа за субективността и относителността на истината, като конкретизираме това чрез един по-обтоен разбор на известни схващания на гръцката софистика.

Нашата главна цел ще бъде да докажем, че релятивизмът и субективизмът на гръцката древност са рожба на едно особено учение, което ние ще наричаме „теория за образите“. То е единственото, което ни дава пълна възможност да проникнем не само в основните положения на гръцките софисти, но и в ония техни части, в които те стоят неясни и странни до ден днешен.

Чрез разкриване и посочване на тази „теория за образите“ в основата на гръцката софистика и на гръцкия субективизъм ние ще хвърлим обилна светлина и върху логическата негодност на гносеологичния субективизъм и релятивизъм изобщо. Срещу абсолютистите ние ще поддържаме, че те са прави в своя стремеж да обосновават обективността на истината, но са безсилни да постигнат това главно поради логически негодната основа, върху която са издигнати техните тъй разнообразни постройките. По-подробна ще бъде нашата работа срещу релятивизма и неговите застъпници. Оправданието за това ще лежи в историческия факт, че ние имаме твърде много теории, стари и нови, насочени към обосноваване абсолютиния и обективен характер на истината, които са били с векове разглеждани и обсъждани; докато всестранното и системно обосноваване относителността на истината, както и примиряването на тая относителност с „обективния“ характер на истината, е нещо ново, то е дело на последните десетилетия, още недостатъчно разчепкано и оценено. На туй отгоре, ако и да поддържаме, че релятивизмът е неправилен, ние смятаме, че никой досега не е проникнал още както трябва в софизмът и проблемите, които се крият в неговите недра, нито пък е извлякъл надлежната философска поука от това. Ето защо нашият разбор на релятивизма ще бъде главното и същественото в тази студия, ако и да има тя предвид релятивизма само в епохата на неговото възникване.

II. В какво се състои проблемът за истината?

6. Нека се попитаме преди всичко кои са най-общите условия, при които всеки от нас говори за „истина“. Не за всичко може да се каже, че е истина или неистина. Никой например не би се заел да твърди сериозно, че дървото, камъкът, белината, планината и пр. са „истина“: това не би имало смисъл. Ала ние можем смислено да поддържаме, че е истина, че дървото А е бяло; истина е, че Черни връх е 2285 метра висок“; „истина е, че белината е едно свойство на камъка, който лежи в тоя миг пред мен“ и т.н. За „истина“ се гово-

ри там, значи, където е налице едно твърдение или едно изречение. Но това нито е достатъчно, нито е винаги вярно. За всяко изречение ли можем да кажем, че то изразява някаква истина или неистина? Преди всичко при „изречението“ - както това личи от самата дума - ние изричаме /изразяваме/ нещо, който каже: „Черни връх е 2285 метра висок“, той изразява, изрича нещо. За това „изречено нещо“ той има съзнание: съзнава го, мисли си го. И когато твърди: „Истина е, че Черни връх е 2285 метра висок“, човек има тъкмо това „изречено нещо“ предвид. Изречението, взето само по себе си, не е нищо друго освен редица слухови, респективно зрителни възприятия. Ако разглеждаме тия слухови или зрителни възпитания, взети сами по себе си, ние никога не ще разберем как могат да бъдат те „верни“ или „неверни“. Когато някой заяви, че е вярно това, което друг твърди, именно: „Черни връх е 2285 метра висок“, той засяга с това не изречението на своя събеседник, взето само по себе си, като съвкупност от слухови или зрителни възприятия, а онова, което последният изрича, следователно мисленето, съзнаването, с други думи: смисъла на изречението. Още Аристотел твърди изрично, че за „истина“ и „неистина“, за „вярно“ и „невярно“ може да се говори само досежно съждението, имайки пред очи изречението, взето в своя смисъл, не всяка реч изразява нещо. Не всяко изречение е израз на някакво съждение, а само туй, мисли Аристотел, в което е изречено нещо вярно или невярно. В своите „Три книги върху душата“, разглеждайки на едно място отношението на възприемането към мисленето, Аристотел заявява¹, че вярното и невярното се отнасят само до съчетания от мисленето, искайки с това да се каже, че само съчетанията /съединенията, синтезите, единствата/ от понятията могат да бъдат верни или неверни, с други думи, само относно съжденията има смисъл да се говори за истина, респективно неистина.

По-късно, на въпроса за отношението на изречението към онова, което то изрича, се натъкват стоиците и дават по този случай една теория, имаща голямо значение за разбиране борбата на някои от съвременните философски течения досежно истината. Според теорията на стоиците в изречението трябва да бъдат строго различава-

¹ Aristoteles. Drei Bücher über die Seele, übersetzt und erläutert von J.H.v.Kirchmann. Philosophische Bibliothek. Bd. 43. Berlin, 1871, S. 189.

ни три неща: 1) гласният звук /означаващото/, 2) това, за което е дума и 3) предметът /означаваното/, който си представяме, когато разбираме изречението, с други думи: „смисъла на изречението“. Само смисълът на изречението е онова нещо, на което могат да бъдат приписани предикатите „вярно“ и „невярно“, „истина“ и „неистина“.

7. Ако след казаното дотук се попитаме какъв е смисълът на изречението: „Книгата е червен пояс“, ще трябва да отговорим, че това изречение е без значение: то няма смисъл. Никой не разбира какво иска да изрази този, който го е изрекъл. Тук „означаващото“ /както биха се изразили стоиците/ е налице; обаче отсъства „означаваното“, понеже не разбираме изречението, липсва, значи, всякакъв смисъл в него. това е безсмислено словосъчетание, досежно което - именно защото то няма смисъл - не може да се говори за истина или неистина, за вярно или невярно. А така е не само тук; така е във всички случаи, при които имаме работа с лишени от смисъл изречения: „Камъкът вярва в добродушието на водата“, „Справедливостта е два метра по-дълга от стената“ и пр. Това са изречения. Ние разбираме що е камък, що е вяра, добродушие, вода, справедливост, дължина и стена, но никакъв смисъл ние не свързваме с приведените съчетания от тези думи. Ние бихме могли при случай и тях да „определим“ като „неверни изречения“. И мнозина ще намерят дори, че това е твърде „естествено“ и съответства напълно на нашата словоупотреба. Ала при по-точно схващане същината на работата, ще се окаже, че такава словоупотреба не е уместна, защото щом въпросните словосъчетания нямат смисъл, тогава какво ще рече това: да се говори за истинността или неистинността на нещо, което нищо не означава, което само е безсмислено!

8. И така, за истина или неистина може да става дума само там, където боравим с изречения, при това с изречения имащи смисъл. С други думи, истината, респективно неистината са „дадени“ в изречението, взето със своя смисъл. Това е първото основно положение, досежно учението за истината, което е било съзнавано, къде повече, къде по-малко ясно от всички видни мислители от най-старо време до днес. С него нищо не е предрешено; то е само градиво при всяка теория за истината.

9. Да идем сега по-нататък. Второто важно обстоятелство, което се е „чувствало“ винаги, когато е ставало дума за истина, е, че в смисъла на вярното, респективно невярното изречение има нещо, правещо истината или неистината независима от произвола на онова

съзнание, която я „притежава“ и изразява. Ако аз твърдя че е истина, че по въздушна линия разстоянието между Черни връх и Мусала е 50 километра, с това изразявам нещо, за което съм убеден, че е независимо от мен. Това значи, и да зная, и да не зная аз това, и да го признавам, и да не го признавам - „то си е тъй“, то си остава „вярно“, остава си „истина“. Разстоянието между Черни връх и Мусала е било 50 километра и тогава, когато никой още не бе го измерил. То би си останало 50 километра и ако утре се случеше някакво злощастие и хората изчезнеха от земята. Говорещият в случая за истина, очевидно, предполага, че има работа с нещо обективно, което важи и ще важи, независимо от съзнанията, които го знаят или не го знаят, които го признават или не го признават. Истина е например, че този миг, в който пиша тези редове, една муха не преставя да ме безпокои. За тази истина никой друг освен мен нищо не знае. И въпреки това, тя си остава истина. Може утре както аз, така и въпросната муха да не съществуваме вече. Ала истината, че мухата ме е безпокоила, „си остава“; тя не „тече“, тя не се „мени“, тя не може да „изчезне“. Ние казваме: „Фактът си остава верен“; той ще бъде верен и утре, и вдругиден, и всякога. Истината като истина „не умира“, тя е независима от „времето“, тя е „вечна“. Че в 1393 година турците са влезли в Търново и са унищожили тогавашното българско царство, това е една истина, която щеше да си остане такава и ако през следните векове българите като народ бяха престанали да съществуват. Има множество неща, които са били, но които ги няма вече. Истината досежно тия неща обаче си остава истина: тя не може да „изчезне“. Ако истината засяга само настоящето, само онова, което съществува в този миг, тогава не би имало вече исторически истини, и историята като наука би се оказала невъзможна.

10. Дали една истина е изречена от мен или от някой друг, това няма никакво значение за нея. Тя самата истина като истина, не зависи от човека, който я изразява. Тя може да бъде изречена и на български, и на френски, и на персийски, и на всякакъв друг език. Тя може да бъде изразена днес или утре, тук или там, на светло или на тъмно - всичко това е безразлично за самата истина. И така, явно е, че в смисъла на вярното изречение има нещо, което е независимо от индивида, изричаш истината; с други думи в смисъла на вярното изречение се крие една необходимост, нещо свръхиндивидуално, което не зависи от условията, при които човек съзнава истина-

та, а също така и от начина, по който я изразява. И всеки от нас, като говори за истина, като уверява своя събеседник: „Мисли си каквото щеш, но аз ти казвам, че това е истина“ - иска винаги да рече, че в случая има нещо, което не зависи от прищявката на едного или другия, нещо надвишаващо своеволието на личността, нещо „свръхиндивидуално“, „обективно“.

11. Представете си: двама души спорят за някакъв „факт“. Единият поддържа едно, другият - друго. Защо спорят? Защото предполагат, че в случая цари нещо обективно, което е или на страната на единия, или на страната на другия. Ако въпросът за истината не бе въпрос за нещо свръхиндивидуално и обективно, тогава не би имало никакъв смисъл да се спори изобщо. Спорещият, поддържайки своето твърдение, предявява едно притезание на обективност, това значи тук - на общозначимост или общовалидност: „Това, което аз поддържам, е вярно; всеки ще трябва да признае, че съм прав.“ Истината, именно защото не зависи от мен, от теб, от него и пр., тъкмо защото е нещо обективно, важи за всекиго. Това не значи, разбира се, че фактически тя се признава от всекиго. Има безброй истини, които милиони хора нито ги признават, нито ги съзнават. И, въпреки това, тия истини са си истини. Като истини обаче те са нещо обективно, следователно общозначимо или общовалидно.

Нека се върнем към нашия пример. Ако съм убеден, че разстоянието от най-високото място на Черни връх до най-високото място на Мусала е по права въздушна линия 50 километра, аз поддържам една истина. Като вярно, това мое изречение предявява притезание на общозначимост. Видяхме, това не значи, че всички знаят и признават, че въпросното разстояние е 50 километра. Но то ще рече: който и да се интересува, който и да се опита да установи, да премери разстоянието между Черни връх и Мусала по въздушна линия, той ще дойде непременно до резултата, който се съдържа в моето положение, с други думи, ще трябва да се съгласи с мен, с поддържаната от мен истина: работата се отнася до една необходимост, до нещо обективно, независимо от нашите прищевки и грешки. „Аз се казвам Димитър“ - това е една истина. Доколкото изразявам нещо, за което съм убеден, че е вярно, аз предполагам, че в смисъла на моето изречение се крие една обективност, една общозначимост. Това ще рече, аз съм убеден: който и да се интересува от моето име, който и да потърси регистри, свидетели по кръщението и пр., ще установи, че съм кръстен и се наричам Дими-

